

**АПОСТОЛСКИТЕ ЦИТАТИ В СРЕДНОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД
НА СЛОВАТА НА ЙОАН ЗЛАТОУСТ „ПРОТИВ ЮДЕИТЕ“**

Петя Карамфилова

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

**THE QUOTATIONS FROM THE APOSTLE LITURGICAL BOOK IN
THE MIDDLE BULGARIAN TRANSLATION
OF JOHN CHRYSOSTOM'S HOMILIES "AGAINST THE JEWS"**

Petya Karamfilova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Abstract: John Chrysostom's homilies, united under the heading "Against the Jews" (*Κατά Ἰουδαίων*), were delivered in Antioch in the second half of the 4th century. In the 14th century, six of them were translated into Bulgarian as part of the collection of Chrysostom's homilies and sermons called "Margarit." This study focuses on the quotations from the Apostle liturgical book registered in the translation of John Chrysostom's anti-Judaic homilies. The lexical differences between the quotations in the homilies and some manuscripts representing the different versions of the text of Apostle are examined. Conclusions are made regarding the proximity of the quotations in the homilies to any of the versions, and some individual decisions of the translator are indicated.

Keywords: quotations; Apostle; lexical differences; versions.

Въпреки голямата популярност на творчеството на великия отец на източната църква Йоан Златоуст, неговите хомилии, обединени под надслова „Против юдеите“ (*Κατά Ἰουδαίων*), са преведени на български език сравнително късно. Те намират своето място в преводната книжнина като част от славянската версия на сборника със Златоустови слова „Маргарит“, който се появява през XIV век.

В преводния „Маргарит“ са включени шест от осемте слова, които Йоан Златоуст произнесъл през есента на 386 и есента на 387 година. Второто и третото слово, които присъстват в изданието на гръцкия текст в *Patrologiae graeca* (Migne 1862: col. 843 – 942)¹, липсват в превода.

¹ Това издание се използва за сравнение с гръцкия оригинал на словата по-нататък в изследването.

Сборникът „Маргарит“ представлява рядко изключение сред преводната литература на българското Средновековие, тъй като е известно името на книжовника, който го е превел. В приписка, възпроизведена в няколко от преписите на „Маргарит“ от XV и XVI век², се посочва, че преводът е дело на книжовника Дионисий (Ангелов 1980: 54 – 62; Спасова 2009: 423 – 433) .

Обект на изследователски интерес в това проучване са цитатите от Апостола, регистрирани в антиюдейските слова на Йоан Златоуст. Те се съпоставят с ръкописи, съдържащи текста на Апостола в различните му редакции, за да се проследят разночетенията на лексикално и словообразователно равнище.

В труда си „Древний славянский перевод Апостола и его судьбы до XV в.“ Г. Воскресенски говори за съществуването на четири редакции на славянския превод на Апостола: 1) най-стара южнославянска; 2) руска от XIV в., дело на неизвестен редактор и преводач; 3) руска от XIV в., съдържаща се в ръкописа на Новия завет, писан според легендата от митрополит Алексей; 4) руско-българска от XV в., съдържаща се в Библията от 1499 г. (Воскресенский 1879: 4). Текстове на тези четири редакции се съпоставят в изследванията на Воскресенски върху текста на Апостола. Като представители на първата и втората редакция са разгледани Тълковния апостол от 1220 г. и Толстовския апостол.

Съвременните изследвания върху редакциите на Апостола внасят известни изменения в установената от Воскресенски класификация.

В изследването си „Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция“ И. Христова-Шомова посочва, че ръкописите, съдържащи текста на Апостола могат да се разделят на „две големи групи“, като изброява кои ръкописи принадлежат към всяка от тях. Авторката посочва, че „поне в половината от приведените случаи с разночетения (около 2100 на брой) има два варианта, като единият е представен в преписите от първата група, а другият – в преписите от втората група“ (Христова-Шомова 2004: 52). Първата група авторката назовава „архаична група“, а за ръкописите от втората група отбелязва, че те „отразяват атонската редакция“ (Христова-Шомова 2004: 52). Появяващите се в рамките на архаичната група варианти, които най-ярко изпъкват в Толстовския апостол и в някои други ръкописи, авторката отнася „към преславската редакция“ (Христова-Шомова 2004: 52). Според нея в рамките на атонската редакция също съществуват „редица индивидуални варианти“, като тук се откроява Новия завет от Чудовския манастир (Христова-Шомова 2004: 52) (представител на третата редакция по Воскресенски).

В настоящото проучване се следва представеното от И. Христова-Шомова разделение на ръкописите, съдържащи текста на Апостола.

За нуждите на изследването апостолските цитати, регистрирани в антиюдейските слова, се съпоставят с представителни за архаичната група ръ-

² В Загребския сборник на Владислав Граматик от 1469 г.; в ръкописен сборник от 15 в., №155, от сбирката на Академичната библиотека в Букурещ; в Рилския ръкопис, 16 в., № 3/8, от сбирката на Рилския манастир; в ръкопис № 45, Народна библиотека на Сърбия, Плевля.

кописи – Енински апостол (=Ен); Слеченския апостол (=Слеч); Охридския апостол (=Охр); ръкопис от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ № 89 (=НБКМ 89); Карпински апостол (=Карп); Шишатовачки апостол (=Шишат); Толстовски апостол (=Толст); Тълковен апостол от 1220 г.(=Тълк), Християнополски апостол (=Христ), Македонски (или Струмишки) апостол (=Мак) и за атонската редакция – ръкопис от НБКМ № 93 (=НБКМ 93), ръкопис от НБКМ № 94 (=НБКМ 94), Чудовски Нов завет (=ЧудНЗ), Библия от 1499 г. (=Библ)³. Използват се и данните от съпоставките между ръкописите, представящи отделните редакции, които прави И. Христова-Шомова в своето изследване (Христова-Шомова, 2004).

Сравнението на цитатите от антиюдейските слова с различните редакции на апостолския текст дава възможност да се направят изводи за връзката им с определена редакция, а също и да се очертаят някои индивидуални решения на преводача.

Гръцкият текст на Апостола, с който се използва за съпоставка в тази работа, е по изданието на Нестле-Аланд (Nestle-Aland 2012).

Материалът за проучването е екскерпиран от ръкопис № F. I. 197 от РНБ (№ F.I. 59 от сбирката на граф Ф. А. Толстой по описа на Калайдович и Строев (Калайдович, Строев 1825)), който съдържа 297 л. и включва Маргарит (до л. 272) и допълнения. Антиюдейските слова са разположени от л. 50а до л. 130а.

В антиюдейските слова на Йоан Златоуст са регистрирани общо 44 цитата от Апостола с различна степен на пълнота. Тази част от Новия завет е представена от следните книги: Деяния на светите апостоли ((=Деян) 5:35–39, 7:51, 16:17–18, 20:27) и голяма част от послания на апостол Павел (до римляни (=Рим) – 3:21, 8:38–39, 11:33; първо послание до коринтяни (=1Кор) – 3:19, 7:40, 8:10, 9:20–21, 10:24, 14:20, 15:31; второ послание до коринтяни (=2Кор) – 1:14, 3:10, 6:16, 10:5, 11:29; послание до галатяни (=Гал) – 4:25, 5:2, 5:4; послание до ефесяни (=Ефес) – 5:18; послание до филипяни (=Флп) – 3:2–3; послание до колосяни (=Кол) – 3:4; първо послание до Тимотей (=Тим) – 2:4, 5:23; послание до Тит (=Тит) – 2:11; послание до евреи (=Евр) – 1:1–2; 5:6; 5:11; 7:1–16; 9:13–14; 10:1; 10:5; 10:9–10; 11:4; 11:37; 12:1; 12:6. Няколко стиха – Деян 7:51; Рим 11:33; Гал 5:4; Евр 7:4 – се споменават по два пъти.

Обемът на цитатите е различен. Разполагаме с един обширен откъс от Евр 7:1–16, в който са пропуснати Евр 7:3 и Евр 7:8. Другият по-голям откъс е от Деян 5:35–39. Следват седем цитата от по два стиха и най-многобройни са цитатите от по един стих.

Въвеждането на цитатите не се отличава с особено разнообразие. Обикновено присъства въвеждаща фраза, в която се посочва на кого принадлежат думите. По-голямата част от регистрираните в словата апостолски цитати са от посланията на апостол Павел и при въвеждането им най-често се споменава

³ Списък на текстовете, които се използват за съпоставка, е представен под надслов *Източници*

неговото име – павелъ ꙗвлѣж ꙗлаше (Рим 3:21); понеже ꙗ павелъ сице сътвори (1 Кор 9:20); сеѣго ради и павелъ рече (1 Кор 10:24); слыши что ꙗлетъ павелъ (1 Кор 7:40) и др. Немногочисленни са примерите, при които липсва въвеждаща фраза – (1 Кор 3:19), (1 Кор 14:20), (2 Кор 6:16) и др. В структурата на самия цитат в някои случаи е вплетено общото „рече“ (1 Кор 8:10). При повтаряне на определен цитат дори в единия от случаите да липсва въвеждаща фраза, в другия задължително присъства името на Павел (Гал 5:4). Цитатите от Деян обикновено се въвеждат с името на лицето, чиито думи се предават – Гамалиил за Деян 5:35–39; духът в Деян 16:16; Павел в Деян 16:17. Рядко липсва въвеждаща фраза (Деян 20:27) или присъства общото сеѣго ради рече (Деян 7:51). При повторното споменаване на част от цитата от Деян 7:51 обаче, той е въведен с името на персонажа, чиито думи са това: сеѣго ради стѣфанъ ꙗлаше къ нимъ.

Съпоставката на цитатите в превода с гръцкия оригинал на словата показва, че преводачът е проявил известна самостоятелност при предаването им. Напр. в гръцкия оригинал Кол 3 включва стихове 3 и 4, докато в превода присъства само 4, или пък в българската версия цитатът от Еф. 5:18 е представен в пълнота – не оупивайте сѣ виномъ въ семъ же естъ вѣж, а при повторното възпроизвеждане на същия цитат той точно съответства на гръцката версия на словото – не оупивайте сѣ виномъ.

Регистрираните разнечетения на лексикално и словообразователно равнище между цитатите в антиюдейските слова и редакциите на апостолския текст могат да се разделят на две големи групи: съвпадащи с някоя от редакциите на Апостола и напълно отличаващи се от тях. Първо ще бъдат представени случаите от първата група. Като първа подгрупа обособяваме случаите, при които преводът на антиюдейските слова се доближава до ръкописите от архаичната група.

Деян 5:36

прѣже во сиѣхъ днѣи воста фѣѣда ꙗла себе нѣкотораго выти. ꙗ послѣдоваша ѣмѣмъ мѣжѣе чѣтыри ста. ꙗ тѣ сѣ погыве ꙗ вси ꙗже послѣшахъ ѣго распышѣ (διεσκορπίσθησαν) (766).

В този стих има разнечетения в гръцката версия на Апостола. В изданието на Нестле-Аланд е употребена форма на διαλύω ‘разотивам се’, докато гръцкият текст на словата показва, че Йоан Златоуст е цитирал версия с форма на διασκορπίζω ‘разпръсквам, разпилявам’.

Наличието на распыпати сѣ в антиюдейските слова показва съвпадение с някои ръкописи от архаичната група (НБКМ 89, Толст). В някои от представителите на тази група (Карп) и в представящите атонската редакция в този стих е налице форма на развити сѣ (НБКМ 93, НБКМ 94), а в ЧудНЗ – на разроушити сѣ.

Деян 20:27

ни вѣ ѡвинѣхъ сѣ ꙗже не възвѣстити вамъ весь съвѣтъ (τὴν βουλὴν) ѣжѣи. (62a)

В част от ръкописите от архаичната група гр. βουλή ('воля, решение, замисъл') се предава чрез съвѣтъ (НБКМ 89, Шишат.); в друга част – чрез волѧ (Толст, Карп). В ръкописите от атонската редакция също е налице волѧ (НБКМ 93, НБКМ 94). В ЧудНЗ βουλή се предава чрез доумѧ. По данни от Амфилохий в Острожката Библия и в повечето апостоли от 15–17 в. се среща волѧ (Амфилохий 1886: 517).

1 Кор 8:10

аще кто̀ видитъ тѧ рѣ ѿмѧщаго разоумѧ въ трѣбѣци възлежѧща не съвѣст' ли ѧмоу немощноу сѧщоу съснѣет' сѧ въ ѧже ѧдоложрѣтъвѧна сънѣдати (ἐσθίειν) (576)

В този случай в повечето ръкописи от архаичната група ἐσθίειν е преведено с глагола гисти (Ен, Слепч, Мак, Шишат, Толст), така е и в представителните за атонската редакция (НБКМ 93, НБКМ 94, Библ), а също и в ЧудНЗ. Тук употребата в словата на глагол сънѣдати съвпада с няколко ръкописи от архаичната група – Охр, Тълк, Христ.

2 Кор 6:16

въ̀ во хрѧ (ναός) бѧ живаго ѧсте рѣ (102а)

В по-голямата част от ръкописите от архаичната група, а също и в представителните за атонската редакция ръкописи, в този стих гр. ναός се предава с цръкы (Слепч, Охр, Толст, НБКМ 93, НБКМ 94, ЧудНЗ, Библ). Само в Христ и Тълк гръцката лексема е преведена с храмъ. Според Христова-Шомова в този контекст в използването на храмъ е присъщо на атонската редакция, отличаваща се с точност и прецизност, но точно в този стих замяната на цръкы с храмъ за гр. ναός в атонските ръкописи не е осъществена. Процесът по замяна според нея започва от преславската редакция (Христова – Шомова 2004: 690-691). Тук преводачът поправя пропуска на атонските редактори и постига по-голяма прецизност на превода.

Евр 5:6, Евр 7:15

тъ̀ ѧси ѧерѧи (ιερεὺς) въ вѣкы по чиноу мел'хиседековоу (109б)

лишьшеѧ ѧ ѧще прѧвѧлено ѧсть, аще по пѧвѧюу мел'хиседековоу вѧстаѧтъ ѧерѧи (ιερεὺς) ѧнъ (111б).

В разглежданите цитати гръцката лексема ἱερεὺς остава непреведена и така те показват близост до архаичната група ръкописи (Ен (за Евр. 5:6), Слепч, Охр, Шишат). В Толст е налице свѧтитель (за Евр. 5:6) и жрьць (за Евр. 7:15), в Христ – молитвѧникъ (за Евр. 5:6). В представящите атонската редакция ръкописи е налице свѧщенникъ (НБКМ 93, НБКМ 94). В ЧудНЗ също е иерѧи. В изследването си Христова-Шомова обобщава, че замяната на иерѧи с жрьць е характерна за преславската редакция, а също и замяната на иерѧи

със свѣщениникъ, докато в атонската редакция се използва свѣщениникъ (Христова-Шомова 2004: 473).

В Евр. 7:11 гръцката лексема ἱερεὺς също остава непреведена.

Евр 7:12

прѣлага́емоу во свѣщени́чествѣ, по нѣжѣ и́ законоу прѣложено́е (μετάθεσις) вѣвѣтъ (111a).

Тук е налице съвпадение с част от ръкописите от архаичната група, където гр. μετάθεσις ('промяна') се предава с прѣложениѣ (Толст, Карп). В други представители на архаичната група и в атонските ръкописи на гръцката лексема съответства прѣлаганиѣ (Охр, НБКМ 93, НБКМ 94). В ЧудНЗ също е налице прѣложениѣ.

Евр 7:13, 7:14

ѡ немже ꙗлет' сѧ сѣе рѣ, плѣмени (φυλῆς) и́номъ причасти сѧ ѡ него же никтоже причасти сѧ къ ѡлтарю (111a); ꙗвѣ во ꙗко ѡ юуды всѣа ꙗ нашъ. ѡ немже плѣмени (φυλῆν) никтоже ѡ свѣщени́чествѣ мѡѡси не ꙗла (111a).

В тези стихове формите на гр. φυλή в една част от ръкописите от архаичната група се предават с колѣно (Слепч, Охр, Шишат), а в други – с плѣмѧ (Толст)⁴. От друга страна в представителните за атонската редакция ръкописи гръцката лексема също се предава с колѣно (НБКМ 93, НБКМ 94). Антиюдейските слова в този случай стоят по-близо до Толст (и Карп за Евр 7:13), а също и до ЧудНЗ, където също е налице плѣмѧ.

В изследването си И. Христова-Шомова се спира на редуването колѣно – плѣмѧ в различните ръкописи за конкретен стих – Деян 13:21 – и посочва, че замената на колѣно с плѣмѧ е „характерна за преславската редакция“ не само на текста на Апостола, но и на други библейски книги (Христова – Шомова 2004: 495).

Евр 9:14

колѣни паче кръвь хѣа, иже дѣхомъ стѣи́и принесе се́бе вѣс порока (ἄμωμον) ѡчиститѣ съвѣсть нашѧ ѡ мѡртвѣиныхъ дѣлѣ. (108a)

Тук е налице близост до част от ръкописите от архаичната група (Слепч, Охр, Шишат, Христ, Мак), където гр. ἄμωμος ('безупречен, непорочен') се предава чрез съчетанието вѣс порока. В някои ръкописи от архаичната редакция в този случай е налице форма на прилагателното име непорочнѣнъ (Толст, Карп), така е и в атонската редакция (НБКМ 93, НБКМ 94). Според И. Христова-Шомова вторият превод е по-точен, защото се отстранява двусмислицата, която може да възникне при употребата на съчетанието вѣс порока („непорочно“ или „непорочния“) (Христова-Шомова 2004:378).

⁴ В Карп в Евр 7:13 е налице плѣмѧ, а в Евр 7:14 – колѣно.

Втората подгрупа включва случаите, при които е налице близост до атонската редакция.

Деян 5:39

ἄλλοι μὲν οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ οὐ δύνασθε καταρῥῆσαι τὸ· ἔδα κότε δὲ θεομαχοὶ (ὁβращете с.а. (766)

В този случай гр. θεομάχος ('богоборец') се калкира и лексемата в антиюдейските слова съпада с атонската редакция. За това съдим само по НБКМ 94 (в НБКМ 93 има повреден лист). При представителите от архаичната група гръцката лексема се предава чрез словосъчетание *съпротивникъ богоу* (НБКМ 89, Толст); или композитум *богосварникъ* (Карп). В ЧудНЗ гръцкият композитум също се предава чрез сложна дума – *богокоиторникъ*.

Деян 16:17

οἱ δὲ οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ οὐ δύνασθε καταρῥῆσαι τὸ· ἔδα κότε δὲ θεομαχοὶ (καταγγέλλουσιν) намиъ пжтъ спсеніа (1006)

В архаичната група ръкописи гр. καταγγέλλω ('възвестявам, проповядвам') се превежда чрез форми на глагола *проповѣдати* (Слепч, Охр, НБКМ 89, Карп). При този стих антиюдейските слова следват атонската редакция, където гръцката лексема се предава чрез *възвѣщати* (НБКМ 93, НБКМ 94). В ЧудНЗ е налице глагол *повѣдати*.

Според И. Христова-Шомова предаването на καταγγέλλω с *проповѣдати* е характерно за Кирило-Методиевия превод, а в атонската редакция „глаголът последователно се заменя с *възвѣщати* или *възвѣстити*“ (Христова-Шомова 2004: 598).

Римл 11:33

ὡς ἡ βάθος τῆς γνώσεως καὶ τῆς σοφίας τοῦ θεοῦ, ἃ οὐκ ἐπιγινώσκονται (ἀνεξεραύνητα) сжд'вы ёго, и неислѣдовани пжтїе ёго (50а).

В архаичната група ръкописи гръцката лексема ἀνεξεραύνητος ('непостижим') се предава с *неизисканъ* (Слепч, Тълк, Толст, Христ, Шишат). Употребата на *неиспытанъ* е характерно за ръкописите атонска редакция (НБКМ 93, НБКМ 94, Чуд НЗ, Библи). В случая антиюдейските слова следват атонската редакция.

1 Тим 2:4

ὅτι θέλων (ὁ θέλων) въсѣмъ члкомъ спти сж и въ разоумъ истины прити. (1136)

В гръцкия оригинал на словата цитатът е перифразирани. Прегледът на гръцкия текст на Апостола показва, че този стих започва така: ὁς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι (Nestle-Aland 2012: 636), докато в гръцката версия на словата е налице причастие от глагола θέλω: ὁ θέλων πάντας σωθῆναι ἀνθρώπους (Migne 1862: 928).

Тук антиюдейските слова са по-близо до ръкописите от атонската редакция. Гръцкото причастие е предадено с причастие от глагола *χοτѣти*, а в ръкописите от атонската редакция формата на гр. *ϑέλω* се предава с форма на глагола *χοτѣти* (НБКМ 93, НБКМ 94, ЧудНЗ). В ръкописите от архаичната група за предаване на гръцкия глагол се използва форма на *велѣти* (Охр, Карп, Толст, Христ, Мак, Шишат).

В проучването си И. Христова-Шомова отбелязва, че в Кирило-Методиевия превод на Апостола съществуват различни варианти за предаване на гр. *ϑέλω* (включително и с *велѣти*), докато в атонската редакция *велѣти* се заменя с *χοτѣти*, поради диференцирането на значенията на двата глагола (Христова-Шомова 2004: 416).

Евр 10:1

сѣнь (σκιάν) во вѣдѣшїимъ влѣгомъ ѧ не самѣи ѡбразъ вѣщемъ, на всѣко лѣто тѣмнїже жрѣтвами ѣлиже приносѣтъ въ всегдашнее·никогдаже прихѡдѣшѣ въ ѣже ради съврѣшенїа вѣнити дѣло·(1066)

В този стих преводът на гр. *σκιά* ('сянка') в антиюдейските слова съвпада с ръкописите от атонската редакция (НБКМ 93, НБКМ 94). В ръкописите от архаичната група гръцката лексема се предава чрез *стѣнь* (Слепч, Шишат, Толст), а също и в ЧудНЗ.

Обособява се и трета подгрупа, която включва варианти, които се наблюдават и в архаичната, и в атонската редакция.

Деян. 5:39

ѧще ли ѡ бѧ ѣсть, не възможете разорити (καταλύσαι) τὸ·ѣда когдѧ ѧ вогворѣци ѡврѣщете сѧ (766)

В атонската редакция (НБКМ 93, НБКМ 94) гр. *καταλύω* ('разрушавам') се предава с *разорити*. В част от ръкописите от архаичната група гръцката лексема се предава с глагола *расыпати* (НБКМ 89, Толст), но в други (Карп) – с *разорити*. В ЧудНЗ също е налице глагол *разорити*.

1 Кор 3:19

нѣ ѣмѧ (δρασσομενος) и прѣмѣдрѣ въ коварствѣ ѧхъ·(896)

В този случай липсва единство в двете основни групи ръкописи – архаичната и атонската. Гръцкото причастие от глагола *δράσσομαι* ('хващам') се предава чрез причастие от глагола *хѣпати* и в ръкописите от архаичната група, и в представителите на атонската редакция (Слепч, Шишат, НБКМ 94, ЧудНЗ). Същевременно в ръкописи и от двете групи гръцката лексема се предава и с причастие от глагола *имати* (Тълк, Христ, НБКМ 93, в Библия – *овимати*). И. Христова-Шомова посочва, че преводът с *имати* „изглежда по-правилен“ (Шомова 2004: 690).

Римл 11:33

Ѡ глѣбина богатѣства ѡ прѣмѣдрѣсти ѡ разоумѣ бѣжѣа. ꙗко неизпытаны сѣдѣбы (κρίματα)

ѣго, ѡ неислѣдовани пѣтѣе ѣго (50а).

В антиюдейските слова гр. κрῖμα ('решение') се предава със сѣдѣба и това съвпада с ръкописи, отнасяни към атонската редакция (НБКМ 93 и ЧудНЗ). В ръкописите от архаичната група κрῖμα се предава със сѣдѣ (Слепч, Тълк, Толст, Христ, Шишат, Карп). Така е и в някои ръкописи, принадлежащи към атонската редакция (НБКМ 94, Библ)

Тит 2:11

ꙗви сѣ (ἐλεφάνη) влѣтъ бѣжѣа спсѣтел'наѣ всѣмѣ члѣкомѣ (91а)

Тук също липсва единство. В атонската редакция гр. ἐπιφαίνω се предава с ꙗвити сѣ (НБКМ 93, НБКМ 94), същият глагол се среща и в представители на архаичната група ръкописи (Охр, Карп, Мак). В ръкописи от архаичната група гръцката лексема се предава с просвѣтѣти сѣ (Слепч), просвѣтити сѣ (Толст, Шишат). Глагол просвѣтити сѣ се среща и в ЧудНЗ. Според И. Христова-Шомова в Кирило-Методиевите преводи гръцкият глагол ἐπιφαίνω се предава с просвѣтити сѣ, а в атонската редакция – с ꙗвити сѣ (Христова-Шомова 2004: 599). Авторката предполага че замяната на просвѣтити сѣ с ꙗвити сѣ е станала по-рано, при преславската редакция на текста на Апостола, и затова ꙗвити сѣ се среща в някои ръкописи от архаичната група (Христова-Шомова 2004: 599).

Евр 7:16

ѡже не по законуѣ заповѣди плѣскыѣ • нѣ по силѣ жизни (ζωῆς) неразрѣмѣмѣж (111б).

В случая цитатът в словата е по-близо до ръкописите от атонската редакция (НБКМ 93, НБКМ 94, ЧудНЗ) и до част от ръкописите от архаичната група (Толст, Карп), където гр. ζωῆ се предава с жизнь. В друга част от ръкописите от архаичната група гръцката лексема се предава с животѣ (Слепч, Охр).

Както посочва И. Христова-Шомова замяната, на животѣ с жизнь е характерна за преславската редакция на богослужебните книги, тя засяга и преславската редакция на Апостола, затова в Толст е налице жизнь (Христова-Шомова 2004: 459). В атонската редакция замяната на животѣ с жизнь не е последователна, но в конкретния стих се е осъществила (Христова-Шомова 2004: 459).

Втората група обединява случаите, в които разночетенията не съвпадат с редакциите на Апостола.

Деян. 5:38

ѡ ннѣ глѣ вамѣ, вѣннимайте себѣ. ꙗко аще естѣ ѡ члѣкѣ дѣло сѣе, раздрѣшит'сѣ. (καταλυθήσεται) (76б).

В ръкописите от архаичната група гр. καταλύω ('разрушавам') се предава с расчупати сѡ (НБКМ 89) или разорити сѡ (Карп). В атонската редакция е налице също разорити сѡ (НБКМ 94).

Деян. 20:27

ни вѡ ѡбвинѡх' сѡ ѳже не възвѣстити (ἀναγγεῖλαι) влнѣ весь сѡвѣтъ бжїи (62а).

В ръкописите от архаичната група има известно разнообразие в предаването на гръцката лексема – повѣдати (Карп), съказати (НБКМ 89), съвѣстити (Толст). Глаголът съказати е регистриран в ръкописите, представлящи атонската редакция (НБКМ 93, НБКМ 94). В ЧудНЗ също е налице повѣдати.

Предаването на гр. ἀναγγέλλω ('възвестя, оповестя, тържествено съобщя') с възвѣстити според И. Христова-Шомова е характерно за атонската редакция, но не се среща във всички случаи (Христова-Шомова 2004: 570).

1 Кор. 10:24

никтоже своего си да ѳшетъ· нѡ ѳскрънѡго (τὸ τοῦ ἑτέρου) кѡждо (112а)

В ръкописите и от архаичната група, и от атонската редакция гр. τοῦ ἑτέρου винаги се превежда с форма на прилагателното дръжнѣ (Слепч, Охр, Мак, Шишат, Тълк, Толст, НБКМ 93, НБКМ 94, ЧудНЗ). В антиюдейските слова се предава с форма на искрънѣ.

2 Кор. 10:5

ѳ всѣко възвышенїе (ὑψωμα) възносѡще сѡ (ἐπαίρομενον) на разоумѣ бжїи· ѳ разоумѣнїа плѣннїхомъ въ послушанїе хѡво (92а).

В словата гр. ὑψωμα ('превъзнасяне, високомерие') е преведена с възвышение. В ръкописите от архаичната група гръцката лексема се предава с вѡсота (Слепч, Толст, Тълк), а в атонската редакция – с възношение (НБКМ 93, НБКМ 94, Библи). В ЧудНЗ също е предпочетена форма на вѡсота.

Според И. Христова-Шомова в този стих значението на гръцката дума е 'възгордяване, въздигане' и използваното в атонската редакция съществително възношение „по-точно предава смисъла на израза“ в сравнение с вѡсота (Христова-Шомова 2004: 430).

В този стих има и още един случай – причастието от гр. ἐπαίρομαι ('надигам се') се предава с причастие от възносити сѡ. В по-голямата част от ръкописите от архаичната група тук е налице причастие от възимати сѡ (Слепч, Христ, Шишат, Тълк). При някои представители на тази група гръцката лексема се предава с въздвизати сѡ (Толст, Карп). В ръкописите атонска редакция също е налице възимати сѡ (НБКМ 93, НБКМ 94, Библи).

2 Кор 11:29

кто ѳ немош'ноуѳ (ἀσθενεῖ) ѳ не ѳзнемагаѡ· кто сѡблажнѣет' сѡ ѳ ѳзѣ не ражнѡсаѡ сѡ (72б).

Тук формата на гр. ὀσθενέω (‘слаб съм, немощен’) се предава с форма на **немошньовати**. В по-голямата част от ръкописите както от архаичната група, така и от атонската, в този случай е налице форма на **изнемагати** (Охр, Христ, Шишат, Тълк, НБКМ 93, НБКМ 94, ЧудНЗ, Библи). Само в Толст е налице **отчь-немагати сд.**

Флп. 3:2

блудѣте ψγῖ, πάβελъ ѿ ниχъ ρε • блудѣте злыѣ дѣлателѣ. блудѣте разсѣцательство (κατατομήν) (51б).

Тук гр. κατατομή се превежда с **расѣцательство**. В някои от ръкописите от архаичната група гръцката лексема изобщо не се превежда (**кататомина** в НБКМ 89, Шишат), в други се предава със **сърѣзание** (Слепч, Христ) или **призирание** (Толст). В ръкописите от атонската редакция тук е налице **отчьсѣчение**.

Разнообразието от варианти произтича от трудността да се предаде точно казаното от апостол Павел. Като противник на обрязването на приелите християнството той противопоставя **κατατομή** (‘разсичане, осакатяване, раздробяване’) на истинското обрязване (**περιτομή**). Лексемата, която преводачът използва за предаване на **κατατομή**, засега е регистрирана само в антиюдейските слова.

Евр 7:14

ѡвѣ бо ѡко ѿ ѡуды всѣа гѣ нашъ. ѡ немже плѣмени ничтоже ѡ сѣенничествѣ мωϋси не гѣла (111а).

Тук гр. ἱερωσύνη (‘свещеничество, свещенически сан’) се предава със **съществителното свѣщенничество**. В някои от ръкописите от архаичната група гръцката лексема изобщо не се превежда (**иеросини** в Слепч, Охр, Шишат), в други е **жръчество** (Толст, Карп). В ръкописите от атонска редакция в този стих е **свѣщение** (в Евр 7:12 – **свѣщенство**). В ЧудНЗ също е **свѣщенство**.

Евр 7:16

ѡже не по законуъ заповѣди плѣскыѣ • нѣ по силѣ жизни неразруѣмыѣ (ἀκαταλύτου) (111б).

Тук гр. ἀκαταλύτος (‘неразрушим, вечен’) се предава с причастие **неразруаемъ** (от **разарати**). В ръкописите от архаичната група лексемата е преведена с **нераздрѡшьнъ** (Слепч, Охр, Шишат), **нераздрѣшьнъ** (Христ), **нерасъплемъ** (Карп, Толст). В ръкописите атонска редакция гръцката дума се предава с **нераздрѡшьнъ** (НБКМ 93, НБКМ 94). В ЧудНЗ е налице **неразоримъ**.

Евр. 12:1

тѣмже и мѡ толикъ ѡмѣще ѡблежщъ ны ѡблакѣ мнѣ (μαρτύρων) • грѣдѡсть ѡложше вѣсѣкѣ и оудѡвъ ѡвратныи грѣхѣ • трѣпѣнїемъ течемъ (126б).

В този стих гр. μάρτυς се предава с мъченикът. В по-голямата част от ръкописите от архаичната група, а също и в атонските, гръцката лексема се предава със съвѣдѣтель (Слепч, Охр, Карп, НБКМ 93, НБКМ 94). В Толст е налице послухъ, което е особеност на преславската редакция (Христова-Шомова 2004: 648). Гръцката лексема има значение и ‘свидетел’, и ‘мъченик’.

Наблюденията върху цитатите от Апостола, регистрирани в антиюдейските слова на Йоан Златоуст показваха, че не може да се твърди, че преводачът следва определена редакция на апостолския текст. Предвид времето, когато се появява преводът на словата, би могло да се очаква цитатите да показват по-голяма близост до атонската редакция. В тях обаче са застъпени в почти еднаква степен и варианти, характерни за архаичната група ръкописи, и такива, характерни за атонската редакция.

В случаите, когато няма съвпадение с нито една от редакциите на Апостола, се проявява индивидуалния стил на преводача. Някои от неговите решения смятаме за по-успешни в сравнение с познатите ни редакции (напр. възвѣщєнїє в 2Кор 10:5).

БИБЛИОГРАФИЯ:

Ангелов 1980: Ангелов., Б. Търновският книжовник Дионисий Дивни. – В: *Старобългарска литература*, кн.7, 54–62. // **Angelov 1980:** Angelov, B. Tarnovskiyat knizhovnik Dionisiy Divni. – In: *Strobalgarska literatura*, kn. 7, 54–62.

Воскресенский 1879: Восресенский, Г. А. *Древний славянский перевод Апостола и его судьбы до XV в.* Москва: Университетская Типография, 1879. // **Voskresenskiy 1879:** Voskresenskiy, G. A. *Drevniy slavyanskiy perevod Apostola I ego sud'by do XV v.* Moskva: Universitetskaya Tipografiya.

Калайдович, Строев 1825: Калайдович, К., П. Строев. *Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке тайного советника, сенатора, двора его императорского величества, действительнаго камергера и кавалера графа Феодора Андреевича Толстого.* Москва: Типография С. Селивановскаго. // **Kalaydovich, Stroyev. 1925:** Kalaydovich, K., P. Stroyev. *Obstoyatel'noye opisan- iye slavyano-rossiyskikh rukopisey, khranyashchikhsya v Moskve v biblioteke taynogo sovetnika, senatora, dvora yego imperatorskago velichestva, deystvitel'nago kammergera i kavalera grafa Feodora Andreyevicha Tolstogo.* Moskva: Tipografiya S. Selivanovskago.

Спасова 2009: Спасова, М. Приписка с името на книжовника Дионисий в български ръкопис от 1355/1365 г. – В: „България, земя на блажени...” *In memoriam Professoris Iordani Andreevi. Международна конференция в памет на проф. дин Йордан Андреев.* Лазаров, И. (отг.ред). В. Търново: Ивис, 423–433. // **Spasova 2009:** Spasova, M. Pripiska s imeto na knizhovnika Dionisiy v balgarski rakopis ot 1355/1365 g. – In: „Balgariya, zemya na blazheni...” *In memoriam Professoris Iordani Andreevi. Mezhdunarodna konferentsiya v pamet na prof. din Yordan Andreev.* Lazarov, I. (otg.red). V. Tarnovo: Ivis, 423–433.

Христова-Шомова 2004: Христова-Шомова, И. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция. Т. 1. Изследване на библейския текст.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Hristova-Shomova 2004:** Hristova – Shomova, I. *Sluzhebniyat Apostol v slavyanskata rakopisna traditsiya. T. 1. Izsledvane na bibleyskiya tekst.* Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”

Migne 1862: Migne., J. P. *Patrologiae cursus completus. Series graeca. T. XLVIII.* Paris, col. 843–942.

Nestle-Aland 2012: Nestle, E., K. Aland. *Novum testamentum graece. 28. Revidierte Auflage.* Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft

Източници

Амфилохий 1886: Архимандрит Амфилохий. Древнеславянский Карпинский Апостол XIII века с греческим текстом 1072 года, сличённый по древним памятникам славянским XI–XVII веков с разночтениями греческими, заимствованными из Нового Завета, издания Рейнекция 1747 года. Послания св. апостола Павла к Ефесеям, Филиппеям, Колоссаем, 1.2. к Солунянам, 1.2. к Тимофею, к Титу, Филимону и к евреям. Т. 2, ч. 2. Москва: Типография быв. Кудрявцевой. // **Amfilohiy 1886:** Arhimandrit Amfilohiy. *Drevneslavyanskiy Karpinskiy Apostol XIII veka s grecheskim tekstom 1072 goda, slichennyi po drevnim pamyatnikam slavyanskim XI–XVII vekov s raznochteniyami grecheskimi, zaimstvovannymi iz Novogo Zaveta, izdaniya Reyneksiya 1747 goda. Poslaniya sv. Apostola Pavla k Efeseem, Filippeseyam, Kolassaem. 1.2 k Solunyanam. 1.2. u Timofeyu, k Titu, Filimonu i k evreyam. T. 2, ch. 2.* Moskva: Tipografiya byv. Kudryavtsevoyu.

Библия 1499 г. – по изследването на Воскресенский и изданието на Карпинския апостол – **Воскресенский 1892:** Воскресенский, Г. А. Древнеславянский Апостол. Послания святого апостола Павла по основным спискам четырех редакций рукописного славянского апостольского текста. С разночтениями из пятидесяти семи рукописи Апостола XII–XVI вв. Вып. 1. Послание к Римлянам. Сергиев Посад: Вторая типография А. И. Снегиревой, 1892. // **Voskresenskiy 1892:** Voskresenskiy, G. A. *Drevneslavyanskiy Apostol Poslaniya svyatogo apostola Pavla po osnovnym spiskam chetyreh redaktsiy rukopisnago slavyanskogo apostolskogo teksta. S raznochetenyami iz pyatidesyati semi rukopisi Apostola XII–XVI vv. Vyp. 1. Poslanie k Rimlyanam. Sergiev Posad: Vtoraya tipografiya A. I. Snegireboy;* **Воскресенский 1906:** Воскресенский, Г. А. Древнеславянский Апостол. Послания святого апостола Павла по основным спискам четырех редакций рукописного славянского апостольского текста. С разночтениями из пятидесяти семи рукописи Апостола XII–XVI вв. Вып. 2. Послание святого апостола Павла к Коринтянам 1-е. Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1906. // **Voskresenskiy 1906:** Voskresenskiy, G. A. *Drevneslavyanskiy Apostol. Poslaniya svyatogo apostola Pavla po osnovnym spiskam chetyreh redaktsiy rukopisnago slavyanskogo apostolskogo teksta. S raznochetenyami iz pyatidesyati semi rukopisi Apostola XII–XVI vv. Vyp. 2. Poslanie svyatogo apostola Pavla k Korintyanam 1-e. Sergiev Posad: Svyato-Troitskaya Sergieva lavra;* **Воскресенский 1908:** Воскресенский, Г. А. Древнеславянский Апостол. По основным спискам четырех редакций рукописного славянского апостольского текста. С разночтениями из пятидесяти семи рукописи Апостола XII–XVI вв. Вып. 3, 4, 5. Послания святого апостола Павла к коринтянам 2-е, к Галатам и

к Ефесеянам. Сергиев Посад: Типография Св. Тр. Сергиевой лавры. // **Voskresenskiy 1908**: Voskresenskiy, G. A. Drevneslavyanskiy Apostol. Poslaniya svyatogo apostola Pavla po osnovnym spiskam chetyreh redaktsiy rukopisnago slavyanskogo apostolskogo teksta. S raznochetenyami iz pyatidesyati semi rukopisi Apostola XII–XVI vv. Vyp. 3, 4, 5. Poslaniya svyatogo apostola Pavla k korintyanam 2-e, k Galatam I k Efesyenam. Sergiev Posad: Svyato-Troitskaya Sergieva lavra.

Енински апостол – по **Мирчев, Кодов 1965**: Мирчев, К., Хр. Кодов. Енински апостол. Старобългарски паметник от XI в. София: Наука и изкуство. // **Mirchev, Kodov 1965**: Mirchev, K., Hr. Kodov. Eninski apostol. Starobalgarski pametnik ot XI v. Sofia: Nauka i izkustvo; **Christova – Šomova et al. 2022**: Christova – Šomova, I. H. Miklas, D. Jordanov. Apostolus Eninensis (Bibliothecae Nationalis Bulgaricae codex 1144). Editio nova. Sofia – Wien: УИ „Св. Климент Охридски“, Verlag Holzhausen, 2022.

Карпински апостол – по **Амфилохий 1886**: Архимандрит Амфилохий. Древнеславянский Карпинский Апостол XIII века с греческим текстом 1072 года, сличенный по древним памятникам славянским XI–XVII веков с различиями греческими, заимствованными из Нового Завета, издания Рейнекция 1747 года. Деяния апостольские. Т. 1, ч. 1. Москва: Типография Л. Т. Снегирева. // **Amfilohiy 1886**: Arhimandrit Amfilohiy. Drevneslavyanskiy Karpinskiy Apostol XIII veka s grecheskim tekstem 1072 goda, slichenniy po drevnim pamyatnikam slavyanskim XI–XVII vekov s raznochetenyami grecheskimi, zaimstvovannymi iz Novogo Zaveta, izdaniya Reynektsiya 1747 goda. Deyaniya apostolskiye. T. 1, ch. 1. Moskva: Tipografiya L. T. Snegireva;

Македонски апостол – по **SJS 1958–1997**: Slovník jazyka staroslověnskeho. Praha: Nakladatelství československé akademie věd.

Охридски апостол – по **Кульбакин 1907**: Кульбакин, С. М. Охридская рукопись Апостола конца XII в. – Български старини, 3. София: Държавна печатница. // **Kul'bakin 1907**: Kul'bakin, S. M. Ohridskaya rukopis' Apostola kontsa XII v. – Balgarski starini, 3, Sofia: Darzhavna pechatnitsa

Ръкопис НБКМ 89 – по дигитализираното копие на ръкописа в НБКМ <<http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sr?id=23>>

Ръкопис НБКМ 93 – по дигитализираното копие на ръкописа в НБКМ <<http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sr?id=123>>

Ръкопис НБКМ 94 – по дигитализираното копие на ръкописа в НБКМ <<http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sr?id=121>>

Слепченски апостол – по **Илински 1912**: Илински, Г. А. Слепченский апостол XII века. Москва: Типография Г. Лиснера и Д. Собко// **Ilinski 1912**: Ilinski, G. A. Slepchenskiy apostol XII veka. Moskva: Tipografiya G. Lisnera i D. Sobko.

Толстовски апостол – по изследването на Воскресенски и изданието на Карпинския апостол

Тълковен апостол от 1220 г. – по изследването на Воскресенски.

Християнополски апостол – по **SJS 1958–1997**: Slovník jazyka staroslověnskeho. Praha: Nakladatelství československé akademie věd.

Шишатоваци апостол – по **Miklosich 1853**: Miklosich, F. Apostolus e codice monasterii Šišatovac. Vindobonae: Apud Guilelmum Braumüller.

Чудовски Нов завет – по изследването на Воскресенски и изданието на Карпинския апостол.